

Stephen Katz, *Red, Black, and Jew: New Frontiers in Hebrew Literature*

Austin, TX: University of Texas, 2009

סילביה ברק פישמן

המחלקה ללימודי המזרח הקרוב ולימודי היהדות;
מכון הדסה־ברנדייס, אוניברסיטת ברנדייס

זמן קצר לאחר הגיעם לאמריקה (ואולי עוד קודם לכן) התבלטו כמה יהודים בכישרונם היוצא דופן להיברידיות תרבותית. הגם שהמהגר הטיפוסי בן המאות התשע־עשרה והעשרים הפגין כמדומה נחישות להתערות בסביבתו ולהתנער מן ההבדל התרבותי בינו לבין החברה הסובבת אותו, מחקרים מן העת האחרונה טוענים כי יהודים מוכשרים רבים מצאו דרכים למזג את יהדותם עם מבעים תרבותיים אתניים מגוונים ויצרו שירה, אמנות, מוזיקה ומחזות זמר, רומנים וסרטים שהיו שונים מן המקובל עד אז. כך, לדוגמה, שימשו כמה מוזיקאים ומפיקים מוזיקליים יהודים אנשי קשר בתהליך הפיכתה של מוזיקת הג'ז, שהייתה בראשיתה בעיקר עגה מוזיקלית אפריקנית־אמריקנית, לצורת אמנות בעלת כוח משיכה רחב, שנהנתה מפופולריות בזירות אמריקניות ואירופיות נורמטיביות. במחצית הראשונה של המאה העשרים תיארו לא אחת סופרים, מחזאים, מוזיקאים ומחברי אופרות יהודים מיעוטים אתניים (לא יהודיים) מדוכאים או נתונים במאבק. אולם אף שהם בחרו לתאר

אמריקנים לא יהודים, הנושאים האמנותיים והסוגיות שעניינו אותם הושפעו במידה ניכרת מהחוויה היהודית. מחזות הזמר מציעים דוגמאות מצוינות לקריאה שהשמיעו יהודים לסובלנות ולאהדה כלפי אפריקנים-אמריקנים, עמי פולינזיה ופורטוריקנים, ובהשראת הקריאה הזאת נכתבו יצירות כגון **ספינת השעשועים** (1927), **דרום פסיפיק** (1958) ו**סיפור הפרברים** (1961). אפילו אותם מחברי שירים ויוצרי סרטים יהודים שדיברו בקולה של אמריקה הנוצרית של המעמד הבינוני שילבו ביצירותיהם, לפי טענת החוקרים, ערכים ועניינים יהודיים ומבט על הנצרות שהתאפיין בעליזות מעודנת יותר מאשר בקנאות ובלהט.¹ למעשה, מיזוג זה של יסודות יהודיים ולא יהודיים נראה לעתים קרובות תו היכר מיוחד של האמנות היהודית האמריקנית.

ברם, כפי שמדגים סטיבן כץ במחקרו המדוקדק, המתבסס על ניתוח קפדני, ההיברידיות של האמנים היהודים האמריקנים עוטה את אופייה הדרמטי ביותר ביצירותיהם של סופרים ומשוררים כותבי עברית, שבחרו לתאר את תרבותם של הילידים האמריקנים ושל האפריקנים-אמריקנים. כץ מתמקד לפרטי פרטים ביצירתם של בנימין נ' סילקינר (1882–1933), אפרים א' ליסיצקי (1885–1962), ישראל אפרת (1891–1981) והלל בבלי (1893–1961) וחושף נקודת מפגש, שעד כה רק מעטים היו מודעים לקיומה, בין הספרות היהודית האמריקנית לספרות העברית המודרנית. בידודם האמנותי והתרבותי של המחברים האלה היה כפול: בחירתם שלא לכתוב באנגלית בארץ דוברת אנגלית צמצמה בהכרח את קהל קוראיהם האמריקני, ובחירתם לתאר מיעוטים מדוכאים לא יהודיים הרחיקה אותם מההתפתחויות בזרם המרכזי של הספרות העברית. כץ חוקר את הנושאים שמשכו את הכותבים הללו לקבל על עצמם את האתגר הכפול הזה, ובצד זה את ציבור הקוראים שלהם, את התקבלותם בקרב הקוראים ואת מה שעלה בסופו של דבר בגורל יצירתם.

כץ מדגיש כי המקבילות שמחברים אלה זיהו בין מצוקתם של אמריקנים כהי עור למצוקתם של יהודים אירופים היו מרומזות ומפורשות כאחת. לא רק רדיפת היהודים נמשכה (באמצעות מייצגיהם האינדיאנים והשחורים), אלא גם הסכנה שנשקפה לייוחדם וליושרתם התרבותיים מצד אמריקה. כפי שמסביר כץ, "אפרת לא רק מנגיד ערכים רוחניים לערכים חומריים, אלא בעשותו כן [גם] מבטא גילויי התפכחות של כותבים עברים מהגרים רבים לנוכח אובדן מה שהיו בעיניהם בסיסיה המטפיזיים של תרבותם שעה שאימצו את אמריקה על כל חומרנותה" (עמ' 47). בהשוותם את התרבויות הנתונות לסכנה הללו לקונפורמיות ולתרבות הצריכה האמריקניות הגסות, תיארו מרבית הכותבים האלה את מיעוטיהם במונחים אלגיים, רומנטיים ואפילו אוטופיים. כמו כן, הם בחרו לכתוב בעברית ארכאית במידה מסוימת, ולא דווקא בצורות העבריות הנמרצות שהחלו להופיע בעת ההיא, וכל זאת כדי לשוות מעטה של יושן מהודר לעבודותיהם. כדי להדגים זאת בחר כץ בציטוטים שנבררו בשום

¹ ראו לדוגמה, Michael Alexander, *Jazz Age Jews*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001; Ted Merwin, *In Their Own Image: New York Jews in Jazz Age Popular Culture*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2001; Michael Rogin, *Blackface, White Noise: Jewish Immigrants in the Hollywood Melting Pot*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996; Stephen J. Whitefield, *In Search of American Jewish Culture*, Hanover, NH: Brandeis University Press, 1999; Andrea Most, *Making Americans: Jews and the Broadway Musical*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004

שכל הן מן השירה והן מן הסיפורת, ציטוטים המעניקים לקוראים מושג (אם כי באמצעות תרגום) על האיכות הספרותית ועל נושא הכתיבה שהוא בוחן.

כך מביע עניין באיכות האישית, בנושאי ההתעניינות ובטכניקות של כל אחד מן הכותבים שהוא בוחן ומציג ברוב כישרון הן את ההבדלים והן את נקודות הדמיון ביניהם. הוא מנתב בעילות, לאורך הספר כולו, את השאלה המאחדת שלו בדבר מניעיהם לבחור בנושא מסוים זה. המשורר ליסיצקי, למשל, מתאר את אמריקה באוטוביוגרפיה שלו כ"מערכה" שבה אנשים נקרעים באלימות מקיומם ומתפיסותיהם הקודמים, וכארץ ש"מתהיים עליה חיים חדשים". ועוד הוא כותב:

שגיאות בחזון איתנים זה - וטראגיות: עם אחד נצמת ונכחד מאדמת אמריקה, מכורתו מימות עולם - עם ההודים [האינדיאנים], עם שני נרמס ונהדף וניתן בשפל - עם הכושים; ועם שלישי נאבק בה לקיים מקצת ממהותו וצביונו בתוך הוייה חדשה זו - עם היהודים. חזון זה, בשגיאותו ובטראגיותו ברכה בו לשירה העברית באמריקה - ברכה לעצמה וברכה לשירה העברית הכללית.²

בעוד כך מכיר בכך ש"כור ההיתוך החברתי של אמריקה" ריתק את המחברים, הוא מצר על שכותבי עברית אמריקנים אלה מייצגים "הזדמנות מוחמצת" דווקא בשל עצם עיסוקם הכפייתי באפריקנים-אמריקנים ובילידים אמריקנים, עיסוק שהוא נושא ספרו. נטיית הכותבים לדמיון עצמם ב"אדרתו של האחר", קובע כך, הייתה לסיבה - ובד בבד לאמצעי ליצירתה - של "התהום הפעורה" בין הסוגיות שעניינו את כותבי העברית האמריקנים לאלה שעניינו את המרכזים האינטלקטואליים והאמנותיים באירופה, ב"יישוב" שטרם הקמת המדינה ובישראל. אילו הפינו הכותבים האמריקנים "חזון ברור" כלשהו לגבי המבע התרבותי היהודי, חזון שהיה מתאים יותר לנושאים ולעניינים שהטרידו את כותבי העברית בני הזמן ואת אנשי הרוח שפעלו בזירה הציבורית בשעתו, היה אפשר אולי לשלב את יצירתם במאגר הבין-לאומי של ספרות עברית מודרנית. כמו כן, אמריקה עצמה הייתה עשויה להיעשות נמל מבטחים מוצלח יותר לתנועת השפה העברית, כפי שקיוו כמה מחסידי הרעיון. תחת זאת, הכותבים שספרו של כך דן בהם נותרו "עלומים ושוליים ברובם", ככל שקהל קוראי הספרות העברית הצטמצם יותר ויותר ל"קוראים שענייהם, מחשבתם ולבם פונים לציון" (עמ' 4-5).

קל כמובן לבטל את נטייתם הכפייתית לכאורה של כמה מיהודי הגולה להזדהות עם "אדרתו של האחר" או אפילו ללעוג לה - כפי שהוכיח וודי אלן באופן כה משעשע בסרטו **זליג** (1983), שבו הגיבור, שעל שמו גם קרוי הסרט, משתנה ללא הרף, כזיקית, ומחליף זהויות קיקיוניות בזו אחר זו. ככלל, אוכלוסיות דיאספוריות מאמצות ומשלבות לא אחת חומרים תרבותיים חיצוניים. אבל, כפי שכותבת ברברה קירשנבלאט גימבלט על "מרחבי פזורה" אלה, לא חייבים לראות בגלויות "מצב שלילי של עקירה", ותחת זאת אפשר לראות בהן "מצב חיובי של ריבוי מיקומים, ריבוי זמניות וריבוי הזדהויות".³ ההיסטוריה החברתית מלמדת כי אפילו כאשר עם יושב במרחב גיאוגרפי משלו, תרבויות אתניות דתיות אינן סטטיות, אלא שואלות דרך קבע זו מזו יסודות תרבות חוצי גבולות גיאוגרפיים

² אפרים ליסיצקי, **אלה תולדות אדם**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1949, עמ' 287.

³ ראו 3, *Cultural Anthropology* 9, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Spaces of Dispersal," (1994), p. 340, <http://www.nyu.edu/classes/tourist/diaspora.dos>

ותרבותיים ומשלבות אותם בתרבותן הדתית (דוגמה עתיקת יומין בולטת היא העברתה של צורת הסימפוזיון היווני לסדר הפסח בתקופת בית שני).

משקיפים מסוימים אמנם חוששים שמא הזדהות עם האחר היא אות לחולשה, אך אי־היכולת להזדהות עמו מולידה בעיות חברתיות, תרבותיות ופוליטיות משלה. למשל, כמה חוקרים בני זמננו מציינים כי קולות מיעוט יהודיים הושתקו באמנויות ובחיי היומיום של ה"יישוב" ושל ישראל בעשורים הראשונים לקיומה, וכי רק לאחרונה נחלשה במידת מה ההתנגדות העזה להזדהות עם האחר - אפילו עם האחר היהודי היושב בקרבנו - בתרבות הישראלית.⁴ מוזיקה, כתיבה, ציור, ואפילו שפות עגה כמו יידיש, ערבית־יהודית ולדינו, שהדיפו ריח של גלותיות - דוכאו, הושמו ללעג ונתקלו בהתעלמות. המניעים להעדפת התרבות הישראלית העברית (שהיא עצמה חיברה יחד מגמות אירופיות מודרניות ויהודיות היסטוריות) היו כמובן מרובים ונבעו, במידה רבה, מן האתגרים הכבירים שהיו כרוכים ביצירתן של תרבות וחברה יהודיות, עבריות, רב־ממדיות במסגרת של ישות פוליטית חדשה. תוצר לוואי של תהליך זה היה יחס מזלזל כלפי הגולה, "שלילת הגלות", שאפשר שתרם גם לדחיקתם לשוליים של כותבי עברית אמריקנים אשר תשוקותיהם האמנותיות עמדו בסימן הוויית הכלאיים של חוויית הגולה. מעמדם חשיבותם לא רק הם מפסידים, אלא גם הרפרטואר של היצירה העברית המודרנית מאבד משהו בעל ערך. תודתנו לפרופ' כץ על שהביא לידיעתנו את הסופרים הללו, ואפשר שבזאת גאל אותם מתהום הנשייה בדיוק ברגע שאולי נעשו רלוונטיים יותר מאי פעם.

⁴ ראו לדוגמה, Amy Horowitz, *Mediterranean Israeli Music and the Politics of the Aesthetic*, Detroit: Wayne State University Press, 2010